

2. Bakhtin, M. M. *Iskusstvo i otvetstvennost* [Arts and responsibility]. In M. M. Bakhtin, *Raboty 20-kh godov*. Kyiv: NEXT.

3. Batishev, G. S. (1992). *Doalogizm ili polifonizm (Antitetika v ideinom nasledii M. M. Bakhtina)* [Dialogism or polyphony? (Antithetic in the ideological heritage of M. Bakhtin)]. In M. M. Bakhtin *kak filosof*. Moscow: Nauka.

4. Bibler, V. S. (1991). *Mikhail Mikhailovich Bakhtin, ili Poetika kultury (Na putiakh k gumanitarnomu razumu)* [Mikhail Bakhtin, or Poetics of Culture (On the Road to humanitarian reason)]. Moscow: Gnozis.

5. Buzghalin, A. V., & Kolganov, A. I. *Ekspluatatsiia XXI veka* [Exploitation of the XXI century]. Retrieved from <http://www.svom.info/authors/buzgalin-aleksandr-kolganov-andrej/>.

6. Order of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbaev (1996). *Kontseptsiia etnokulturnogo obrazovaniia* [Concept of ethno-cultural education in Kazakhstan] (No 3058, July 15). Retrieved from http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistems/dok_pegnao.htm

7. Address of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation NA Nazarbayev to people of Kazakhstan (2012, December 14). «Strategiia «Kazakhstan-2050» – novyi politicheskii kurs sostoiavshegosia gosudarstva» [“Strategy “Kazakhstan-2050” – a new policy established state]. Retrieved from <http://www.edu.gov.kz/>

8. Taizhanov, A. T., & Sabyr M. B. (2011). *Rol etnokulturnykh traditsii v obrazovatelnom i vospitatelnom protsesse* [Role of ethno-cultural traditions in the educational process]. *Vestnik VEGU*, 4 (54), 125-132

9. Khusainova, G. A. (2014). *K probleme etnokulturnogo soderzhaniia v muzykalno-obrazovatelnoi sisteme Kazakhstana* [To the problem of ethno-cultural content in the musical and educational system of Kazakhstan]. In «III Boranbaevskie chteniia: Etnokulturnoe khudozhestvennoe obrazovanie: istoriia, sushchnost, perspektivy»: Conference Proceedings. Astana.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2016 р.

УДК 784–021.111:373.3

Тодорова Ліляна Дмитрівна,

методист, вчитель вищої категорії гімназії міжнародних відносин № 323 з поглибленим вивченням іноземних мов, м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ФАЛЬШИВОГО СПІВУ У ДІТЕЙ

У статті актуалізовано проблему фальшивого співу у дітей молодшого шкільного віку, які є учасниками ансамблів чи хорових колективів. Автором узагальнено дослідження педагогів-музикантів і на цій основі окреслено види дефектів дитячого співу, основні причини їх виникнення у дітей молодшого шкільного віку, методи усунення. Відзначено, що в роботі з учнями, які фальшиво співають, важливого значення набувають підібрані комплекси вокальних вправ та керівництво музичним розвитком вихованців. У контексті висновків педагогів-практиків наведено дієві прийоми для розвитку музичного слуху, вокально-слухових уявлень та вправи для розвитку артикуляційного апарату.
Ключові слова: фальшивий спів, молодші школярі, причини фальшивого співу, методи усунення фальшивого співу.

Вокально-хорова робота є складовою уроку музичного мистецтва в загальноосвітній школі й спрямовується на вироблення низки вокальних і хорових навичок в учнів. Гарний хоровий спів поєднує правильно сформований вокальний звук і виразно вимовлене слово: досконала вимова слів під час співу впливає на загальну якість виконання, а від майстерності співу значною мірою залежить донесення до слухачів ідеї твору, закладену в тексті. Однак доволі часто на початку роботи з хоровим колективом та на різних етапах його становлення педагог зустрічається з дітьми, які відчувають труднощі з інтонуванням і фальшиво співають, тож проблема є актуальною.

Вагомий внесок у розробку проблем музичного виховання дітей засобами співу зробили М. Леонтович, Г. Струве, В. Попов, К. Виноградов та ін. Чимало педагогів-музикантів працювали над

дослідженням причин фальшивого співу і розробляли методики роботи з учнями (Д. Огороднов, О. Апраксина, С. Оськіна, Г. Шатковський, Б. Трічков, В. Ємельянов, С. Смоленський, С. Миропольський, О. Карасьов, О. Пузиревський, М. Картавцева, О. Маслов, Д. Зарін, Н. Гродзенська, Г. Стулова та ін.). Докладно методика формування співацьких навичок і вмінь молодших школярів представлена О. Ростовським і Л. Хлебніковою, які окреслюють аспект співацького звукоутворення й розкривають причини фальшивого звучання.

Ґрунтуючись на підходах учених-педагогів і узагальнюючи їх висновки, наведемо різні види фальшивого співу й окреслимо причини їх виникнення в учасників хору чи ансамблю, запропонуємо вправи й завдання, які доцільно використовувати в роботі з молодшими школярами і старшими за віком дітьми з усунення різних вад співу – це складає **мету статті**.

На уроках музичного мистецтва чи заняттях хору відкриваються широкі можливості для загального й музичного розвитку дітей, чому сприяють емоційна сила музики, зміст пісень, спільна виконавська творчість. Фальшивий спів окремих учасників не тільки вносить неприємний дисонанс у колективний спів, але й погіршує музичний слух у всіх школярів у групі. Тому одне з найважливіших завдань у роботі керівника хору – навчити учнів інтонувати чисто, прислуховуватися до правильного співу, співати природним голосом, без крику, не уникати вправ для розвитку слуху і голосу.

У молодшому шкільному віці основні голосотворювальні системи перебувають у стані формування, що спричинює певні голосові обмеження. Крім цього, органи голосового апарату, які беруть участь у голосотворенні, неоднаково зростають і набувають розвитку своїх функцій нерівномірно, – цей процес характеризується як стрибкоподібний, причому зміна цих стрибків у період зростання відбувається неодноразово з різною інтенсивністю [1, с. 19]. Отже, диспропорція в розвитку окремих органів голосового апарату може спричинити різні труднощі у співі дітей. Серед **видів дефектів**, які роблять дитячий спів фальшивим, варто назвати коливання голосу і тремоляцію, гугнявість голосу, відкритий (білий) звук, фальшиву інтонацію, форсування звука, тихий і млявий спів, горловий призвук. Розглянемо їх причини та методи усунення.

Коливання голосу і тремоляція. Такий недолік найчастіше трапляється у співаків у віці, але може виникнути і в дітей, і в молодих вокалістів. Голос летить не рівно і гладко, а начебто тремтить, коливається між сусідніми звуками, пульсує. За своєю природою це – вібрація. Вібрація голосу має дві характеристики: розмах і швидкість. Розмах – це ступінь крайніх відхилень звука від основного тону. Швидкість – це частота коливань на секунду. Вібрація у 6–7 коливань на секунду називається вібрато. Вібрато є властивістю хорошого вокалу. Воно надає голосу яскравості й динамічності. Але якщо швидкість вібрації більша або менша за 6–7 коливань – це вже недолік і ознака

фальшивості співу, що вимагає виправлення.

За швидкості вібрації понад 6–7 коливань з'являється тремоляція («баранчик»), а за меншої швидкості – нестійка інтонація, коливання звука.

Причини виникнення цих вад різні: це і захворювання голосового апарату, і органічні недоліки, пов'язані з віковими змінами. Але якщо зі здоров'ям усе гаразд, то основними причинами виникнення коливання і тремоляції є: а) неправильна постановка голосу; б) відсутність навички співочого дихання; в) постійне форсування звука.

Фахівці наводять декілька способів виправлення таких недоліків:

1. Перш за все, потрібно навчитися правильно дихати під час співу. Вдих має бути активним, безшумним і глибоким, а видих – рівним і тривалим. Для тренування можна використовувати різні вправи дихальної гімнастики.

2. Слід співати вправи із закритим ротом на приголосний «м», тренувати рівний, без поштовхів, видих.

3. Співати вправи з відкритим ротом, добре прикритим звуком. Найкращі голосні для усунення тремоляції – «у» і «о».

Спів має бути неголосним, без форсування, оскільки при гучному співі вібрація збільшується. Вправи повинні будуватись на ряді послідовних тонів у межах квінти, не більше. Темп нешвидкий, що максимально допомагає зняти хитання. Ускладнювати вправи й додавати темп слід поступово, в міру вирівнювання звука [3, с. 148].

Ще однією ознакою фальшивого співу є **гугнявість голосу**. Спів у ніс – недолік, який трапляється дуже часто, може виникнути в результаті захворювання (застуда, закладеність носа). Другою причиною є відсутність співочої навички, млявий піднебінний отвір, коли замість того, щоб перебувати в піднятому положенні, він провисає, – у результаті звук переважно проходить через ніс.

Допоможе виправити цю ваду спів на голосні «у» або «о», коли піднебінний отвір значно скорочується; при цьому губи повинні бути дуже активними, а рот досить широко розкриватися.

«Відкритий» звук надзвичайно бідний тембрально, позиційно низький, негнучкий і, як вже було сказано, часто межує з криком, особливо у верхній частині діапазону. Спів «відкритим» звуком надзвичайно ускладнений і, як правило, знімається з дихання. З цим недоліком – як у окремих співаків, так і в хору – можна боротися прийомом співу із закритим ротом і на голосні «о», «у», які за своєю природою звучать прикрито, а також за допомогою вправ на вироблення високої позиції звука.

Такий недолік, як **форсування звука**, що робить спів фальшивим, є наслідком співу відкритим звуком. Тому насамперед треба позбавитися від цього недоліку, тоді форсування відпаде саме собою. Нерідко форсування викликає тверда, різка м'язова атака (удар гортанню). У цьому випадку дієвим засобом для його зняття є переведення хорового колективу на м'яку або навіть придихову атаку. Сила звука повинна бути на максимумі. Цей прийом і спів із закритим ротом знімуть форсування, повернуть голоси на правильний шлях.

Фальшива інтонація може бути результатом застуди, хвороби горла, закладеності носа. Фізична слабкість, перевтома, мутація теж можуть стати причиною неточного інтонування у співі. До інших причин, які можна виправити в процесі навчання, належать: нерозвиненість музичного слуху, відсутність координації між слухом і голосом; неправильне формування звука, спів у низькій тональності; недбале виконання, коли співак не намагається співати ідеально чисто.

Допоможуть усунути фальшиву інтонацію такі методи:

- розвивати загальну музичальність, слухати більше різноманітної хорошої музики в професійному виконанні;
- розвивати музичний слух: мелодійний, гармонійний, внутрішній;
- учитися аналізувати свій спів; контролювати його, спираючись на свої внутрішні відчуття, які виникають під час співу;
- співати вправи на стаккато в нешвидкому темпі (дуже дієвий прийом);

- співати вправи спочатку з постійним супроводом інструмента (дуже важливо, щоб інструмент був налаштований), чергувати спів із супроводом і без нього, а потім виконувати вправи а *carpella*. Тільки у співі а *carpella* можна навчитися співати чисто, триматися в тональності. Цей прийом розвиває музичний слух і самоконтроль співаків [4, с. 78].
  - Тихий спів.** Тихий, млявий і слабкий звук може виникнути з причин неправильного дихання та бути зумовлений особливостями стану співака – боязкість, скутість, сором'язливість, невпевненість у собі. Корекція роботи передбачає: використання твердої атаки звука; спів вправ на стаккато, потім на чергування стаккато і легато; спів вправ, творів у швидкому темпі і з гострим ритмом. Що ж стосується психологічного настрою на спів, то для отримання результату можна звернутися до фахівця, наприклад, психолога, пройти тренінг з удосконалення окремих якостей особистості.
  - Фальшивий спів може зумовлюватися ще низкою таких причин: обмежений діапазон голосу (2–3 звуки); зсув діапазону від примарного звука на кварту або квінту (донизу, і значно рідше вгору); відсутність координації між слухом і голосом; недостатня гострота слуху, відсутність співочих навичок. Усуненню причин фальшивого дитячого співу сприяє розвиток музичного слуху і голосу [6, с. 8]. Доцільно використовувати на практиці такі прийоми, які спрямовуються на розвиток слухового сприймання та вокально-слухових уявлень.
  - До *прийомів розвитку музичного слуху* належать:
    - слухове зосередження і вслуховування в показ вчителем звука, фрази тощо з метою подальшого аналізу почутого;
    - порівняння різних варіантів виконання для вибору кращого;
    - використання дитячих музичних інструментів для активізації слухової уваги й розвитку почуття ритму;
    - повторення окремих звуків за інструментом для того, щоб навчитися виділяти висоту тону з тембру не тільки голосу, а й музичного інструмента;
    - підлаштування висоти свого голосу до звука рояля, голосу вчителя або групи дітей з найбільш розвиненим слухом;
    - спів «по ланцюжку»;
    - моделювання висоти звука рухами руки;
    - налаштування на тональність перед початком співу;
    - затримка звучання хору на окремих звуках по руці диригента з метою вибудовування унісону, що змушує учнів зосередити слухову увагу;
    - виділення особливо важких інтонаційних оборотів у спеціальні вправи, які виконують у різних тональностях зі словами або вокалізацією;
    - у процесі розучування твору зміна тональності для пошуку найзручнішої для дітей, де їхні голоси звучать щонайкраще [2, с. 46].
  - У процесі розвитку вокально-слухових уявлень бажано використовувати такі прийоми:
    - уявлення першого звука до того, як його буде відтворено вголос;
    - вокалізація пісень на склад «лю» для вирівнювання тембрового звучання, досягнення кантилени, відточування фразування;
    - вироблення ріано як основи виховання дитячого голосу;
    - під час співу висхідних інтервалів верхній звук виконується в позиції нижнього, а під час співу низхідних – навпаки: нижній звук слід намагатися виконувати в позиції верхнього;
    - вимова тексту активно пошепки, що активізує дихальну мускулатуру й викликає почуття опори звука на дихання;
    - беззвучна, але активна артикуляція при уявному співі з опорою на зовнішнє звучання, що активізує артикуляційний апарат і допомагає сприйняттю звукового еталона;
    - мовна декламація, що допускає модуляції голосу за висотою, однак за умови стабільного положення гортані; виразне читання тексту є одним із способів створення в уяві дітей яскравих і живих образів, що впливають із змісту твору, тобто прийомом розвитку образного мислення, який лежить в основі виразності виконання;
  - варіативність завдань під час повторення вправ і заучування пісенного матеріалу за рахунок способу звуковедення, ладу, динаміки, тембру, тональності, емоційної виразності тощо.
- Використання комплексу наведених методів і прийомів має бути орієнтоване на розвиток основних якостей співочого голосу учнів шляхом стимулювання насамперед слухової уваги й активності, свідомості й самостійності.
- Особливу увагу під час співу слід приділяти співочій поставі, яка впливає на правильність співу. Також слід дотримуватись певних правил: з сильнішою, добре інтонуючою дитиною бажано посадити співака з проблемами інтонування. На заняттях спочатку просять заспівати підгрупу, яка добре інтонує, а потім підключати інші групи і весь колектив – відтак, слабо інтонуючі школярі починають чути правильний спів і підлаштовуються під нього. Доцільним є використання спеціальних вправ для виправлення інтонації та ін. дефектів [3, с. 165].
- Загалом, **вокально-хорові вправи** діляться на дві категорії:
1. Застосовувані поза зв'язком з будь-яким конкретним виконуваним твором – ці вправи сприяють досягненню вищого рівня художнього виконання.
  2. Спрямовані на подолання конкретних труднощів у розучуванні твору.
- Кожна вправа сприяє розвитку конкретних вокально-хорових навичок і допомагає їх відпрацюванню. Існують вправи для розвитку дзвінкого, легкого звука і для вироблення чіткої дикції; для звільнення скутості щелепи і для розвитку плавного звука; для розвитку м'якого, плавного, протяжного звука.
- Якщо перед вчителем у першому класі початкової школи стоїть завдання зацікавити учнів співом, надати елементарних умінь, то у другому і третьому класах розпочинається ґрунтовніша робота над диханням, звуком, розширенням діапазону голосу та ін., а отже, посилюється роль вокальних вправ. Педагог має знати, які з них доцільно застосувати за будь-якої проблеми і швидко її усунувати, щоб неправильні звички не вкорінилися. Так наприклад,

дуже часто в дітей затиснута нижня щелепа – їм пропонується така вправа: поставити до підборіддя кисть руки і стежити, чи опускається підборіддя під час співу голосних «о», «а», «у». Для чистішого інтонування варто кисть руки черепашкою прикласти до вуха, щоб краще чути себе. Це також чудовий спосіб контролю інтонації [5, с. 52].

Для виправлення фальшивого співу стануть у пригоді **вправи для розвитку артикуляційного апарату**. Для тренування губних м'язів:

1. Початкове положення: зуби зімкнуті, губи в звичайному спокійному стані. Губи витягуються вперед, приймаючи форму «п'ятчка»; а потім, намагаючись не розтискати «п'ятчка», робити кругові рухи губами: праворуч, донизу, ліворуч, вгору. Повторити кругові рухи справа наліво 3–4 рази, потім – у зворотному напрямку стільки ж.

2. Нижні зуби торкаються верхньої губи і легко масажують її, потім цей же рух роблять верхні зуби, торкаючись нижньої губи. Вправа повторюється 3–4 рази.

Для **тренування м'язів м'якого піднебіння і глотки**:

1. Вимовляння повільно 3–4 рази посліп парних приголосних: Б і П, В і Ф, Д і Т, Г і К. Потім повільно, беззвучно, майже не відкриваючи рота, але добре розкриваючи порожнину зіву, вимовити 3–4 рази посліп голосні А, Е, О.

2. Вимовляння повільно і беззвучно А, Е, О, намагаючись ширше розкрити зів, а не рот; потім, повторюючи також беззвучно ці голосні, нахилити голову донизу, торкаючись грудзей; потім плавним рухом закинути голову назад, продовжуючи вимовляння голосних.

3. Нахилити голову праворуч, немов бажаючи покласти її на плече (плече не піднімати), потім плавно нахилити голову ліворуч. У цих положеннях беззвучно повторювати зазначені голосні.

Тренувальні вправи вимови голосних і приголосних звуків (порядок голосних звуків: А, Е, І, О, У).

1. Беззвучне проголошення голосних на «теплому видиху», потім те саме – вголос. «Теплий видих» уявляється як поступове видихання повітря теплим струменем. При цьому він виробляєть-

ся уповільнено, начебто «розтягнутий голосною». Підніши до рота долоню, можна відчуті тепло. Вдих перед вправою береться коротко, носом. Вголос звуки вимовляють разом, на одному диханні.

2. Проголошення «вибухових» приголосних: Б-П, В-Ф, Д-Т, Г-К.

* Ба – бе – бі – бо – бу; па – пе – пі – по – пу.

* Ба – па, бе – пе, бі – пі, бу – пу.

* Па – ба, пе – бе, пі – бі, пу – бу.

* Так – де – ді – до – ду; та – те – ті – то – ту.

* Тада – таде, теде – тедде, тіді – тідда, тото – тодо, туду – тудду.

* Га – ге – гі – го – гу; Ка – ке – кі – ко – ку.

* Каги – кагі, кеге – кегге, кігі – кіггі.

Педагог на уроках музики в загальноосвітній школі й керівник хору чи гуртка в будь-якому навчальному закладі насамперед має бути не тільки гарним музикантом, педагогом, у його обов'язки входить здійснення ще й діагностувальної роботи, від якої залежить успішність роботи хору і врешті-решт якість його звучання. Педагог має швидко виявити причини тих чи інших проблем і застосувати доцільні методи і прийоми їх усунення. Наведені вище прийоми та вправи оснащать педагога арсеналом дієвих засобів і допоможуть його вихованцям позбавитися фальшивого співу.

Висновки. До дефектів дитячого співу, що трапляються найчастіше у практиці, можна віднести такі: коливання голосу і тремолозію, гугнявість голосу, фальшива інтонація, форсування звука, тихий і млявий спів, горловий призвук, відкритий (білий) звук. Методичну роботу над дефектами потрібно перш за все починати з аналізу недоліків дитячого співу, встановлення причин їх виникнення. Наступним кроком є застосування відповідно доцільних методів, зокрема, вправ, що допоможуть вихованцям подолати недоліки співу. А керівнику хорового колективу спрямувати зусилля на якісне й виразне створення музичних образів під час виконання музично-хорових творів. Реалізація поступових методичних кроків сприятиме успішній роботі, спрямованій на виправлення дефектів співу,

вдосконалення вокальної техніки й артикуляційного апарату.

Перспективою подальших досліджень з означеної проблеми може стати порівняльний аналіз методик роботи з дітьми, що відчують труднощі інтонування в системах музичного виховання зарубіжних і вітчизняних педагогів-практиків.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Алмазов Е. О. Возрастных особенностях голоса у дошкольников и школьников / Е. Алмазов // Развитие детского голоса. – 2003. – № 4. – С. 18–27.

2. Безбородова Л. Методика преподавания музыки в начальной школе / Л. Безбородова // Музыка в школе. – 2000. – № 1. – С. 45–51.

3. Ростовський О. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посібник / О. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.

4. Стулова Т. Теория и практика работы с детским хором / Т. Стулова. – Москва : Музыка, 2002. – 263 с.

5. Тушева В. Творчі завдання на уроках музики / В. Тушева // Початкова школа. – 2002. – № 4. – С. 51–53.

6. Ятло Л. Теорія та методика роботи з дитячим хором / Л. Ятло. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – 172 с.

REFERENCES:

1. Almazov, E. (2003). *O vozrastnykh osobennostyakh golosa u doskolnikov i shkolnikov* [On age characteristics of voice of pre-schoolers and schoolchildren]. *Razvitie Detskogo Golosa*, 4, 18–27.

2. Bezborodova, L. (2000). *Metodika prepodavaniia muzyki v nachalnoi shkole* [Methods of teaching music in elementary school]. *Muzyka v Shkole*, 1, 45–51.

3. Rostovskiy, O. (2011). *Teoriia i metodyka muzychnoi osvity* [Theory and methodology of music education]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.

4. Stulova, T. (2002). *Teoriia i praktika raboty s detskim khorom* [Theory and practice of working with the children's choir]. Moscow: Muzyka.

5. Tusheva, V. (2002). *Tvorchi zavdannia na urokakh muzyky* [Creative tasks at music lessons]. *Pochatkova Shkola*, 4, 51–53.

6. Yatlo, L. (2009). *Teoriia i metodyka raboty s dytiachum khorom* [Theory and methods of working with the children's choir]. Uman: RVTS Sophia.

Стаття надійшла до редакції 12.12. 2016 р.